

Debrecen nevének eredete.

Írta: NÉMETH GYULA.

Debrecen nevének régebbi magyarázataival Melich János foglalkozott a Magyar Nyelv VI. kötetében s kimutatta, hogy ezek főleg hangtani nehézségek miatt tudományosan értéktelenek. Melich e cikkében maga is próbálja magyarázni a nevet, feltételesen összeköttetésbe hozza a szláv *dibri* szóval, mely „mélyvölgy” és más hasonló jelentésekben fordul elő, de a szó végét megmagyarázni ő sem tudja s a kérdést voltaképpen nyitva hagyja.

A régebbi magyarázókkal szemben azt hiszem, hogy *Debrecen* nevének eredetét az Árpád-kori magyarországi törökség (kazárok, besenyők, úzok, kunok stb.) nyelvében kell keresnünk.

Ezt akarom ez alkalommal kifejteni.

Kiinduláspontul a név legrégibb alakját, a Várad Regestromban előforduló *Debrezun = Debreziin* alakot vesszük.

A *Debreziin* alak egy török *Dēbrēsīn* szó megfelelője, melynek jelentése: „mozogjon, éljen”. Erről a sajátos jelentésről mindjárt bővebben lesz szó, egyelőre foglalkozzunk a hangalakkal. Az alapszó egy „megmozdulni, mozogni, élni” jelentésű *debrä-* ige. Ez az ige az ujjurbán *täbrä-*, a krimi, oszmánli és csagatáj nyelvjárásokban *täprä-* alakban van meg, az oszmánliban *däprä-* alakot találunk. Voltaképpen képzett szó; alapszava a *täp-* „rugni” ige, mely több török nyelvjárásban megvan, az oszmánliban és a csagatájban szókezdő *d-ea dāp-* alakban. Az ige egy másik származéka *dapsä-* „szétaposni, rátaposni” szintén szókezdő *d-t* mutat a csagatájban, a keletturkesztáni török nyelvben és a tarancsiban. A Codex Cumanicus gróf Kuun Géza-féle kiadásában *tepra-* alakban találjuk meg e szót, ez alak *teprä-nek* olvasandó, az első szótagban zárt, a másodikban nyílt e-vel.

A kazárok, úzok és besenyők nyelvét csak igen csekély mértékben ismerjük. Debrecen neve pedig e három török nyelvjárás valamelyikéből származik. A besenyők nyelvéről annyit sejtünk, hogy rokon a kunnal és az oszmánlival. Valószínű, hogy az úzok, sőt a kazárok nyelve is ebbe a csoportba tartozik. Az úzok nyelvére vonatkozólag a mi szempontunkból kiemelhetjük, hogy e nyelvben a *t* hang *d-ie* változott (pl. a *tävä* alakból *dävä* lett, KCsA. I., 39.). Mindezt tudva, a magyarországi Árpád-kori törökségben feltehetünk egy **debrä-* igét, melynek harmadik személyü imperativusa **dēbrēsīn*, a második szótagban is zárt é'-yel, mely az utolsó szótag i-jének hatása alatt keletkezett. (V. ö. Gombocz, Árpád-kori török személy-

neveink 23. 1.; a *-sin* [és nem *-sün*] alakú suffixum felvételére feljogosít bennünket a Codex Cumanicus.)

Ebből a török **Dēbrēsīn* alakból keletkezett a magyar *Dēbrēsziin* és *Dēbrēcīn* s a későbbi *Debrecen*, *Döbröcön*, *Debrecen*, a magyar nyelv hangtörvényeinek megfelelőleg.

Most áttérhetünk a név jelentésének vizsgálatára.

Láttuk, hogy eredeti jelentése „mozogjon, éljen”. Hogyan válhatott ez a szó helynévvé? Úgy, hogy először személynévvé vált s személynévből lett helynévvé. Tudjuk, hogy helyneveink jórésze eredetileg személynév volt. *Igmánd* neve például egy *Wigman* nevű úr emlékét őrzi, *B almáz* neve egy *Bolmaz* nevűét; *Karcag* nevében egy régi kun család neve maradt meg. Ilyen személynév eredetileg *Debrecen* is és pedig igen érdekes török személynév.

A török és az ezekkel nagyrésztben megegyező régi magyar tulajdonnevek jórésze a vallásban, a babonában gyökerezik. „Ezeknek a neveknek – írja Pais Dezső a Magyar Nyelv XVIII. kötetében (95. 1.) – olyanféle jelentőségük van, mint a varázsigéknek, a bűvös számoknak: hatóerővel bírnak a szellemekkel – gonoszokkal és jókkal-szemben”. Ilyen például a *Doysun*, egy régi török név (Kitáb-i Dede Korkud VII. fejezete), melynek jelentése: „szülessen meg”. Ezt a nevet olyan gyermek kapta, – még születése előtt – kinek megszületését nehezen várták.

„Egyes neveknek – az óvó neveknek – feladata az ember veszedelmére törő szellemeket elhárítani. Közöttük vannak olyanok, melyek az újszülöttnak a szülők előtt való értéktelenségét, nem szeretett voltát hangoztatják.” Ilyen óvó név az 1059-ben előforduló magyar *Szemét*, vagy a karakirgiz *Balogh* név, melynek jelentése: „piszok”. „A babonás óvónevek másik csoportja arra szolgál, hogy a megrontásra kész gonosz szellem elől elrejtse, letagadja az újszülöttet.” Ilyen régi magyar személynév a *Nemvaló*, *Nemvagy*, *Mavagg*; ez utóbbi azt fejezi ki, hogy az újszülött csak *ma van*, vagyis a mai napot úgysem éli túl. Egyes óvónevek úgy védelmezik az újszülöttet, hogy holtnak nyilvánítják. Ilyenek: „*Neméi*”, „*Halálai*”.

Török példát is idézhetünk. Bodrog megyében volt régen egy *Tepremez* nevű község, mely /tűnt oklevélből tudjuk, *Tepremez* nevű kun úrtól kapta a nevét. E névnek ugyanaz az alapszava, mint Debrecen nevének, tudniillik a török *täprä-* „megmozdulni” ige s a *täpräcmáz* jelentése: „nem mozduló”. Ezt Gombocz fejtette ki „Árpád-kori török személynéveink” c. dolgozatában. Ha már most e nevet közelebbről értelmezni akarjuk, „Nem élő”-nek kell értelmeznünk. Világos ez a *täprämək* következő származékának jelentéséből: ujjgur *täbränik* „mozgó, élő lény, teremtmény”.

Másfajta óvó név a *Saiylmys*, azaz „Eladott”, mely azt jelzi, hogy a gyermek nem a szüleié, hanem már el van adva valakinek.

A Körösi Csorna-Archívumban (L, 321) írja egy Magyarországon tanult tatár ifjú, Zübeir Hamid: „Nureddin bég barátomnak a világháború alatt volt egy *Satylmys* „eladott” nevű, sinopei származású tisztiszolgája. Neki is feltűnt e furcsa név s érdeklődésére elmondta legénye, hogy heten voltak testvérek, de közülük hat meghalt s mikor ő született, mint hetedik, akkor szülei őt – a dzinektől való félelemből – egy derviskolostornak „eladták”, illetőleg felajánlották.”

Stein Aurél egyik útleírásában (Romvárosok. . .) szerepel egy *Szatip-Aldi* nevű kirgiz főnök. E név jelentése „vásárolta, vette”, esetleg

„vásárolták, vették”. E név is bizonyára az óvó nevek közé tartozik. Ugyancsak „vásárolt, vett” a jelentése annak a török *Almys* névnek is, mellyel a mi *Álmos* nevünket egyeztetik.

„Számtalan a név-misztika körébe tartozó jelenség az a hit, hogy a név mint jó omen van hivatva arra, hogy a gyermek jövő sorsát megszabja. Így támadnak a jellemfejlődés és sorsalakulás irányítását célzó nevek.”

Ilyen név például a középpázsiai török *Onal* „légy egészséges, légy szerencsés”. (Karutz, *Unter Kirgisen und Turkmenen*, Ullstein, 86. 1.)

Ilyen név továbbá az *Ölmáz*, „nem hal meg” (Nyelvtud. Közl. XLVI, 132), vagy a *Jasar*, azaz „él” vagy „élő” személynév.

Ide tartoznak végül azok a török nevek, melyeknek alapszava a *tur-* vagy *dur-* ige, melynek jelentése „állni, megállni, maradni”, továbbá azok, melyek a *to%ta-* „megállni, megmaradni” igéből származnak. Ide tartozó igen gyakori török név a *Tursun*, vagy *Dursun*. Jelentése: „álljon meg, maradjon meg”. Ilyen azután a *Tortasun*, mely szintén azt jelenti „álljon meg, maradjon meg”. Az ilyen nevekben lévő felszólítás második személyű is lehet, mint ezt a *Toxla*, azaz „állj meg, maradj meg” név bizonyítja.

Hogy ezek a nevek voltaképpen nem azt jelentik, hogy „álljon meg”, vagy „állj meg”, hanem azt, hogy „maradjon meg” vagy „maradj meg”, azt világosan bizonyítja Vámbérynek egy feljegyzése, ki „Bochara története” c. műve egyik jegyzetében (német kiadás I. 195) elbeszéli, hogy középpázsiai útja alkalmával tanuja volt annak, hogy egy vallásos ember *Toxia* nevű fiát a mohammedánabbul hangzó arab *Báqí* névre keresztelte át; a *Báqí* jelentése ugyanis „állandó, maradandó, örök”.

Ugyanezen igék más származékai is szerepelnek személynév gyanánt, így a *Turmys* és *Toxtamys*, továbbá a *Turdy* (== „megmaradt”; az utóbbi *verbum finitum*).

Az itt vázolt jelentéstani csoportba nem nehéz beállítani a török *Dährésin* nevet. E név tehát ugyanabból a szóból származik, mint a *Tepremez*, azaz „nem élő” s ugyanolyan nyelvtani alak, mint a *Dursun* „maradjon meg”. A *Dährésin* jelentése „mozogjon, éljen” s ezt a nevet, mint jójelentésű nevet kapta gyermekkorában Debrecen török ura, vagy inkább alapítója.

Végül felvethetjük még azt a kérdést, hogy településtörténeti szempontból valószínű-e Debrecen nevének török eredete.

Debrecennek és Debrecen vidékének ősi településtörténetét még nem ismerjük teljes részletességgel, de az e területen fellépő török eredetű helynevek világosan mutatják, hogy Debrecen környékén erős török település folyt az Árpád-korban.

Ilyen török eredetű helynevek Debrecen szomszédságában *Böszörmény* és *Balmaz*. (Az előbbire vonatkozólag 1. az Etymologiai Szótár cikkét, az utóbbira: Gombocz, *Árpád-kori török személynéveink*, 28. 1.)

Debrecen nevének török eredete tehát településtörténeti szempontból is valószínű.